

Zofia Czapiga
Uniwersytet Rzeszowski

ROSYJSKIE MODELE ZDAŃ ZE ZNACZENIEM ŻALU W KONFRONTACJI Z JĘZYKIEM POLSKIM

Stany emocjonalne człowieka są przedmiotem licznych opracowań nie tylko psychologów¹, ale także wielu współczesnych lingwistów², w każdym bowiem języku istnieje bogaty zasób leksemów nazywających uczucia. Niektóre z tych wyrażen są specyficzne dla danego języka, podobnie zresztą jak pewne modele zdań z predykatami uczuć. W niniejszym szkicu omówione zostaną przysłówkowo-predykatywne modele zdań³ ze znaczeniem żalu w języku rosyjskim i ich polskie odpowiedniki. Są to zdania z przysłówkami predykatywnymi⁴ *жалко, жаль, обидно, неприятно*⁵.

¹ Zob. m. in.: S. Gerstman: *Rozwój uczuć*. Warszawa: WSiP 1976; W. Witwicki: *Psychologia uczuć i inne pisma*. Warszawa: PAN 1995; W. Łosiak: *Psychologia emocji*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne 2007.

² Zob. m. in.: I. Nowakowska-Kempna: *Konceptualizacja uczuć w języku polskim*. Warszawa: Wyd. WSP Towarzystwa Wiedzy Powszechnej 1995; M. Borek: *Predykaty wyrażające dyskomfort psychiczny w języku rosyjskim w konfrontacji z językiem polskim*. Katowice: Wydawnictwo UŚ 1999; Е.М. Вольф: *Эмоциональные состояния и их представление в языке. В: Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов*. Москва: Наука 1989. Różnym aspektem wyrażania i komunikowania uczuć poświęcony jest też 14 tom „Język a kultura”.

³ Znaczenie stanu psychicznego w języku rosyjskim mogą przekazywać następujące modele zdań: model werbalny (*Я волнуюсь*); przysłówkowo-predykatywny (*Мне грустно*); substantywny (*У меня тоска*); adiektywny (*Я счастлив*); imiesłowowy (*Я взволнован*); przyimkowy (*Я в волнении*). Zob.: С.Н. Цейтлин, *Синтаксические модели со значением психического состояния и их синонимика*. W: *Синтаксис и стилистика*. Москва: Изд. Наука 1976, s. 161.

⁴ Z uwagi na ich funkcję składniową — funkcję predykatu — w literaturze lingwistycznej nazywane są różnymi terminami: predykatywy, przysłówki predykatywne, kategoria stanu itp. Zob.: И.А. Антонова: *О терминах «категория состояния» и «предикативы»*. *Предикативы как предикат для выражения эмоционального состояния/отношения*. W: *Язык. Сознание. Коммуникация*. Вып. 26. Москва: МАКСИРЕСС 2004, s. 128-133.

⁵ Omawiane są leksemy wyróżniające się największą frekwencją w wybranych utworach M. Bułhakowa (skrót. MiM), A. Rybakowa (DA), B. Pasternaka (DŻ) i M. Szołochowa (CD) będących źródłem materiału faktograficznego.

Żal to „uczucie specyficznie przykre na tle stwierdzenia bądź powracającego uprzytomnienia sobie niekorzystnych lub zgubnych następstw czy to poczynań nierozważnych, czy to niewykorzystanych możliwości”⁶. Uczucie żalu jest więc wynikiem negatywnej oceny zdarzeń, niezgodnych z celami i interesami subiektu.

Iwona Nowakowska-Kempna odnosi uczucie żalu do grupy współczucia (to rodzaj smutku przeżywany, gdy komuś dzieje się źle, gdy on cierpi: *poruszenie, litować się, politowanie, żałować kogoś, współcierpieć, współczuć*)⁷, co znacznie ogranicza zakres tej grupy uczuć. Wystarczy porównać z bogactwem odcieni znaczeniowych leksemu *żał* wynikającym ze słownika synonimów: a) uraza, rozżalenie, pretensje, zadra, cierń, anse, ansy, animozja; b) żalność, przykrość, cierpienie, ból, wyrzuty sumienia, skrucha; c) smutek, melancholia, melancholijny, zaduma, liryzm, rzewność, uczuciowość, tęsknota, utęsknienie, tęsknica, nostalgia, przygnębienie, splin, chandra, depresja; d) lament, rozpacz, płacz, łzy, łkanie, szloch, szlochanie, zawodzenie, spazmy, kwilenie, chlipanie; e) litość, zmiłowanie, współczucie, ubolewanie, kondolencje, politowanie, miłosierdzie, sumienie, serce (SS).

Punktem wyjścia w niniejszym opisie jest język rosyjski, w którym szereg synonimiczny przy dominancie **жалко** tworzą: *жаль, обидно, досадно, неприятно, огорчительно, прискорбно*; разг. *вот* (или *экая, какая*) *досада* (или *жалость*) (CC), przy czym w użyciu dominują cztery pierwsze leksemy.

1. Najczęściej funkcję predykatu wyrażającego żal pełni przysłówki *жалко* (*безл. в знач. сказ., кому. ‘О чувстве сострадания, жалости, испытываемом по отношению к кому-, чему-л.’; безл. в знач. сказ., кого-что и кого-чего. ‘О чувстве грусти, горечи по поводу отсутствия, утраты, исчезновения и т.п. кого-, чего-л.’; || обычно с союзами если, что или с неопр. ‘О чувстве сожаления, возникающем вследствие чего-л.’ СРЯ-Ев*). W języku polskim ma on ekwiwalenty słownikowe *żał, szkoda*:

- (1) — **Жалко** добрых людей, какие пропали, а об этих горевать некому.
— **Żal** dobrych ludzi, którzy zginęli, a o tych smuć się nie ma komu. (CD)
- (2) — Зачем же ты ее на койку? А самим где спать? — с неудовольствием обратился он к жене.
— Больная, Ваня, **жалко**, как-никак.
— **Жалко!** Всех не ужалеешь, вон их сколько прет! Стесните вы нас, ваше благородие...

⁶ J. Pieter: *Słownik psychologiczny*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum 1963, s. 346.

⁷ I. Nowakowska-Kempna: *Konstrukcje zdaniowe z leksykalnymi wykładnikami predykatów uczuć*. Katowice: Wyd. UŚ 1986, s. 76–77.

- Chora, Wania, **żał** mi jej.
 — **Żał!** Nad wszystkimi się nie uzalisz, tyle ich tu wali! Krępujecie nas, wasza wielmożność... (CD)⁸
- (3) — Разве он пишет стихи?
 — Написал или поместил чьи-то. Он торопился, толком ничего не рассказал и ушел. **Жалко** его очень.
 — Napisał czy też zamieścił czyjeś. Śpieszył się, coś tam bąknął i poszedł. Bardzo mi go **szkoda**. (DA)

W przekładzie rosyjskich tekstów literackich na język polski często pojawiają się różne inne formy przekazujące ten sam lub podobny stan psychiczny subiektu. Są to m.in.:

— przysłowki *żałośние, болеśnie*

- (4) У Натальи **жалко** задрожали обветренные губы: — Он, маманя, опять с Аксиньей живет.
 Wargi Natalii, spierzchnięte od wiatru, drgnęły **żałośние**.
 — Он, matulu, znów żyje z Aksinią. (CD)
- (5) Все ждали от Петра слова, он, кинув с порога хрипкое: „Здорово живете!”
 — молча раздевался, долго обметал сапоги просяным венником и, выпрямив согнутую спину, вдруг **жалко** задрожал губами, как-то потерянно приклонился к спинке кровати, и все неожиданно увидели на обмороженных, почерневших щеках его слезы.
 Długo otrzepywał buty miotką i wyprostowawszy zgięte plecy, raptem **boleśnie** skrzywił drżące wargi, wsparł się o krawędź łóżka i wszyscy niespodziewanie ujrzeli łzy na jego przemarzłych, ciemnych policzkach. (CD)

W obu przypadkach przysłówki sygnalizuje przykry stan psychiczny subiektu: *wargi Natalii drgnęły жаłośние* oznacza, że drgnęły w sposób wyrażający żal, smutek spowodowany zachowaniem Grigorija, natomiast przysłówki *boleśnie* jest bardziej złożony semantycznie: oprócz żalu, smutku sygnalizuje przeżywanie bólu spowodowanego sytuacją sprawiającą przykrość i cierpienie.

— przymiotnik *жаłośны, горьки*

- (6) Мишка приниженно и **жалко** улыбался в темноту, хотя Солдатов лица его не видел, как не видел того, что кулаки Мишки сжимаются и пухнут от прилива крови.
 Koszewoj uśmiechał się w ciemności, zgnębiony i **жаłośны**, choć Солдатов nie mógł widzieć jego twarzy... (CD)
- (7) Маргарита заговорила, криво и **жалко** улыбаясь: — Перестаньте вы меня мистифицировать и мучить вашими загадками.
 Małgorzata zaczęła mówić z ironicznym i **gorzkim uśmiechem** [...] (MiM)

⁸ Ze względów ekonomicznych polskie fragmenty niekiedy przytaczane są w nieco skróconej wersji, ograniczonej do zdań zawierających dany leksem, z pominięciem szerszego kontekstu obecnego w przykładzie rosyjskim.

W przykładzie (6) zmiana postaci morfologicznej w zasadzie nie pociąga za sobą zmiany semantyczno-składniowej: identyczny znaczeniowo przymiotnik *żaloszny* charakteryzuje jednocześnie subiekt i sposób jego zachowania — to, jak się uśmiechnął. Nieco inaczej jest w drugim kontekście: pomijając różnice formalno-składniowe w strukturze zdania, stan psychiczny Małgorzaty został określony przymiotnikiem *gorzki*, sygnalizującym przykre, bolesne doświadczenia. Uczucie smutku, żalu jest ukryte głębiej: każde bowiem przykre przeżycie generuje uczucie smutku, żalu osoby doświadczającej tego przeżycia.

— rzeczownik *litość*

- (8) Царя было **жалко** в это серое и теплое горное утро, и было жутко при мысли, что такая боязливая сдержанность и застенчивость могут быть сущностью притеснителя, что эту слабость казнят и милуют, вяжут и решают. Car budził **litość** w ów szary i ciepły górski poranek i zgrozę budziła myśl, że taką lękliwą powściągliwość i nieśmiałość może uosabiać ciemieżca [...] (DŻ)

Litość to uczucie współczucia dla kogoś, w danym kontekście do cara, jednak ani w wersji rosyjskiej (predykatyw *жалко*), ani w przekładzie nie jest wskazany subiekt tego stanu — jest on nieokreślony. Zdanie *Car budził litość w ów szary i ciepły górski poranek...* ma charakter polipredykatywny, polisubiektowy: *Car powodował / budził to, że ludzie współczują mu (odczuwają żal)* w odróżnieniu od monopredykatywnego, polisubiektowego zdania rosyjskiego.

— osobowa forma czasownika *żałować*

- (9) — Ничего, не это! Вот **жалко**, что не намахнулся он на меня! Я б его потянул клинком через лоб, ажник черепок бы его хрустнул!
— Głupstwo! **Żaluję** tylko, że się na mnie nie zamierzył! Jakbym go dzielił przez łeb rękojeścią, to jeno by mu czerep chrupnął! (CD)
- (10) — Что ж, тебе травы **жалко**, божья старушка?
— Cóż, trawy **żałujesz**, Boża staruszko? (CD)

Są to identyczne semantycznie predykaty: w polskim przekładzie użyte zostały formy osobowe czasownika derywowanego od rzeczownika *żał*⁹. Różnica tkwi jedynie w charakterze tych zdań: w rosyjskim zdaniu przysłówkowo-predykatywnym sygnalizowany jest stan jako coś bezwiednego, nieświadomego, mimowolnego, a więc ma miejsce pasywność subiektu, a w polskim modelu czasownikowym obok opisu stanu psychicznego dodatkowo ujawnia się aktywność subiektu.

⁹ *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Red. W. Boryś. Warszawa: Wydawnictwo Literackie, s. 751.

2. Niemal identyczne znaczenie negatywnego stanu psychicznego ma predykatyw *жаль* (безл. в знач. сказ., кого. ‘О чувстве жалости, сострадания, испытываемом по отношению к кому-л.’; безл. в знач. сказ., кого-что и кого-чего. ‘О чувстве грусти, горечи по поводу отсутствия, утраты, исчезновения и т.п. кого-, чего-л.’; || обычно с союзами *если*, *что* или *с неопр.* ‘О чувстве сожаления, возникающем вследствие чего-л.’; безл. в знач. сказ., чего или *с неопр.* ‘О нежелании тратить, отдавать и т.п. что-л., лишиться чего-л.’ СРЯЕВ). W języku polskim również odpowiadają mu ekwiwalenty słownikowe *żal*, *szkoda*:

- (11) — Прежде всего мне **жаль** тебя, — сказал Саша.
— Przede wszystkim **żal** mi ciebie — powiedział Sasza. (DA)
- (12) Потом он сказал: — Мне **жаль**, что вы любите громкую музыку, я люблю тихую.
Igor Władimirowicz westchnął: — **Szkoda**, że lubi pani głośną muzykę. Ja lubię cichą. (DA)

W polskim przekładzie zamiast predykatywu używana bywa też osobowa forma czasownika *żałować* i połączenie peryfrastyczne *poczul litość*:

- (13) Проводив Березина, Будягин прошел на кухню, заварил себе крепкий чай. **Жаль**, что Ашхен Степановна в отъезде, ему хотелось с ней обсудить сообщение Березина, сообщение тревожное.
Pożegnawszy Bieriezina, Budiagin wszedł do kuchni, żeby sobie zaparzyć mocnej herbaty. **Żałował**, że Aszchen Stiepanowna jest nieobecna, miał ochotę omówić z nią wiadomość otrzymaną od Bieriezina, wiadomość bardzo niepokojącą. (DA)
- (14) Степан стоял, широко расставив ноги, перекусывая оскаленными зубами бурьянную былку. Григорию стало его безотчетно **жаль**, но чувство ревности оттеснило жалость; поворачиваясь на скрипящей подушке седла, крикнул: — Она об тебе не сохнет, не горюй!
Grigorij **poczul** jakąś niejasną **litość**, ale uczucie zazdrości wyparło ją; odwrócił się [...] i krzyknął: — Она nie usycha z żalu za tobą! Nie martw się. (CD)

Semantycznie zdania te się nie różnią: wykorzystanie form czasownikowych eksponuje aktywność subiekty wyrażonego w języku polskim formą mianownikową będącą systemowym odpowiednikiem rosyjskiego subiekty celownikowego. W ostatnim przykładzie użyta została konstrukcja peryfrastyczna *poczul litość*, w zasadzie jedyny możliwy sposób przekazu danej treści przy formie mianownikowej subiekty.

3. Predykatyw *обидно* (безл. в знач. сказ., кого-что и кого-чего. ‘О чувстве обиды, досады, огорчения, испытываемом кем-л.’; в знач. сказ. ‘О том, что вызывает чувство огорчения, досады, заставляет пожалеть о чем-л.’ СРЯЕВ) ma w języku polskim odpowiednik *przykro*:

- (15) — Революция на носу, а тут изволь издыхать от глупейшей и сентиментальнейшей болезни. **Обидно**, Сергей Платонович!.. **Обидно**, что не придется поглядеть, как распотрошат ваши капиталы и вас вспугнут из теплого гнездышка.

Przykro, Siergieju Płatonowiczu. **Przykro**, że człowiek nie zobaczy, jak rozbebeszą pańskie kapitały i wypłoszą pana z ciepłego gniazdka. (CD)

Stosunkowo często tłumacz używa różnych form czasownikowych, konstrukcji analitycznych (w tym połączeń peryfrastycznych) oznaczających stan dyskomfortu psychicznego spowodowanego określoną sytuacją, określonymi zdarzeniami:

- (16) Стало Мирону Григорьевичу **обидно до слез**.
Miron Grigoriewicz **rozzalił się do łez**. (CD)
- (17) — Нет, не поверю. А очень даже просто не поверю. Пугач из казаков? А Степан Разин? А Ермак Тимофеевич? То-то и оно! Все, какие беднеющий народ на царей подымали, — все из казаков. А ты вот говоришь — Симбирской губернии. Даже **обидно**, Митрич, слушать такое...
Mitruczu, aż **nie chce się** słuchać takiego gadania. (CD)
- (18) Митька присел на грядущку арбы, обивая с сапога плетью присохшее грязцо, сказал: — Мне, Гришка, **обидно**...
— **Zły jestem**, Grigorij... (CD)
- (19) В следующем письме просил Петро [...] не забывать, писать чаще; там же ругал он Григория за то, что, по словам казаков, плохо Гришка присматривает за конем, — а ему, Петру, **обидно**, так как конь Гнедой — его, Петра, собственный и кровный; просил отца написать от себя Григорию.
W drugim liście [...] wymyślał Grigorijowi za to, [...] że mało dba o konia, a jego, Petra, to **krzywdzi**, bo koń gniady jest jego, Petra własny — i rasowy [...] (CD)
- (20) Порядки-то кривые были при царе, для бедного народа вовсе суковатые...
Вашему папаше отрезали вон, как краюху пирога, четыре тыщи, а ить он не в два горла исть, а так же, как и мы, простые люди, в одно. Конечно, **обидно** за народ! Большевики — они верно нацеливаются, а вы говорите — воевать...
Naturalnie, naród **cierpi krzywdę!**... (CD)

Ujawnia się tu dosyć swobodny dobór środków przekazu stanu psychicznego subiekta, w większym lub mniejszym zakresie odbiegający od tekstu oryginału. Identyczną treść przekazuje jedynie czasownik *rozzalił się*; w przykładzie (17) użyty został zaprzeczony czasownik modalny *chcieć*: nie chce się słuchać czegoś, co jest przykre, co sprawia przykrość; *jestem zły* sygnalizuje inną grupę negatywnych stanów psychicznych, grupę gniewu, złości, irytacji, czyli coś więcej niż uczucie przykrości. Wyraźne przesunięcia semantyczne mają miejsce w dwu ostatnich przykładach: *a ему, Пепру, обидно*, — *a jego, Петра, to krzywdzi*, oraz *обидно за народ* — *народ cierpi krzywdę*. Wprawdzie ma tu również miejsce odczuwanie przykrości, ale

na powierzchni dominuje jednak krzywda, czyli zło wyrządzone Petrowi, narodowi niesprawiedliwie i niezasłużenie.

W przekładzie pojawia się też forma przymiotnikowa w funkcji predykatu:

- (21) И это — правительство? Да разве я могу после этого верить, что оно спасет страну? — Корнилов быстрыми твердыми шагами дошел до двери, запер ее на ключ и, вернувшись, взволнованно, расхаживая перед столом, сказал: — Горько и **обидно**, что какие-то слизняки правят страной.
Gorzkie to i **bolesne**, że takie wymoczki rządzą krajem. (CD)

Predykat *bolesne* oznacza nie tylko przykrość, ale i cierpienie psychiczne z powodu zaistniałego stanu rzeczy, a więc sygnalizuje większy stopień negatywnych emocji niż rosyjski leksem *обидно*.

4. Negatywny stan psychiczny nazywa też przysłówek predykatywny *неприятно* (безл. в знач. сказ., кому. ‘О чувстве неудовольствия, огорчения, досады, испытываемом кем-л.’ СРЯЕВ), mający w polskim tekście ekwiwalenty *nieprzyjemnie*, *przykro*:

- (22) Они все ученые, а я с трудом церковную школу кончил. Я им чужой от головы до пяток. Вот все это почему! И выйду я от них, и все мне сдается, будто у меня на лице паутина надела: шелоктно мне, и **неприятно** страшно, и все хочется пообчиститься.
[...] wciąż mi się zdaje, jakbym miał na twarzy pajęczynę! Łaskotliwie i strasznie **nieprzyjemnie**, miałbym ochotę wciąż się czyścić! (CD)
- (23) — Хочу, Наталья, повиниться перед тобою. [...] Ей стало **неприятно** от того, что Дарья вдруг нарушила молчание, и она нехотя спросила: [...]
Zrobiło jej się **przykro**, że Daria przerywa nagle milczenie, i spytała niechętnie [...] (CD)
- (24) Было **неприятно** и досадно смотреть, как весовщик Валет, такой же слабосильный и мелкорослый, как и тот казачишка, полез на Завара в драку и после, жестоко избитый им, приходил просить расчет.
Прикro было і wstyd patrzeć, jak wagowy Walet [...] zaczął się bić z Zawarem [...] (CD)
- (25) Аксинья поднимала глаза и, встречаясь с прозрачным взглядом сотника, молчаливо говорившим о его желании, вспыхивала румянцем. Ей было досадно и **неприятно** глядеть в оголенные светлые глаза Евгения Николаевича.
Obnażone, jasne spojrzenie Eugeniusza Nikolajewicza **przykro ją urażało**. (CD)

O ile w pierwszych przykładach znaczenia predykatywów w pełni się pokrywają, o tyle w przykładzie ostatnim ma miejsce dosyć swobodny przekład, wyraźnie zmieniający zależności formalno-składniowe i właściwości semantyczne. Tłumacz starał się jednak uchwycić i przekazać sens struktury głębokiej, sens wynikający z szerszego kontekstu i konsytu-

acji. Aksini było przykro patrzeć w oczy Eugeniusza Nikołajewicza, czyli zdaniem tłumacza pożądlive spojrzenie Eugeniusza przerażało ją i to było dla niej przykre.

Doświadczane stany emocjonalne mogą się różnić pod względem ich intensywności. Nierzadko więc predykatom stanu towarzyszą określenia, np. *очень, искренне, безотчетно жаль; страшно жалко, страшно неприятно; обидно до слез*. Pełniejsze odzwierciedlenie negatywnego stanu psychicznego osiągane jest również poprzez użycie szeregu synonimów bądź innych leksemów ze znaczeniem negatywnych emocji: *досадно и неприятно, горько и обидно, приниженно и жалко*.

Przysłówki predykatywne są specyficznym środkiem wyrażania stanów psychicznych człowieka w określonych kontekstach składniowych. Konstytuują one typowy model zdań stanowych z subjektem celownikowym *Мне обидно*, traktowany jako model wyjściowy, izosemiczny¹⁰. Celownik taki jest wg Galiny Zołotowej uwarunkowanym syntaktemem oznaczającym „личный (одушевленный) субъект называемого обычно предикативным наречием или оцениваемого состояния”¹¹. Cechą charakterystyczną tego typu zdań jest inwariantywność znaczenia gramatyczne — niezależność cechy predykatywnej od woli subiekta — jego nosiciela, bezwiedność, involutywność. Bardzo często ten izosemiczny model ulega modyfikacjom, głównie wzbogaceniu o dodatkowe elementy strukturalne, rzadziej zubożaniu. Okazuje się, że w języku rosyjskim znaczenie żalu, przykrości, współczucia realizują następujące modele zdań przysłówkowo-predykatywnych:

1. N (Pron)_d cop Adv N_{a/g}

- (26) — Прежде всего мне **жаль** тебя, — сказал Саша.
— Przede wszystkim **żał** mi ciebie — powiedział Sasza. (DA)
- (27) Саше было **жалко** Костю, ребята просили за него, но отменить распоряжение значило подорвать собственный авторитет.
Saszy **żał** było Kosti, pionierzy wstawiali się za nim, ale zmienić decyzję oznaczało narazić na szwank własny autorytet. (DA)
- (28) Мне было до смерти **жалко** себя, мальчика, и еще более **жалко** тебя, девочку.
Wyło mi śmiertelnie **żał** siebie, chłopca, i ciebie, dziewczynki. (DŻ)
- (29) — Что ж, тебе травы **жалко**, божья старушка?
— Cóż, trawy **żałujesz**, Boża staruszko? (CD)

Podstawowy model zdania stanowego został wzbogacony o komponent nominalny w formie dopełniaczowej bądź biernikowej nazywający kauzatora:

¹⁰ Г.А. Зоłотова, Н.К. Онипенко, М.Ю. Сидорова: *Коммуникативная грамматика русского языка*. Москва: МГУ 1998, s. 124.

¹¹ Г.А. Зоłотова: *Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса*. Москва: Изд. Наука 1988, s. 119.

osobę, która wzbudza w subiekcie żal, współczucie, litość w związku z zaistniałymi okolicznościami, niekorzystnymi dla danej osoby. W języku polskim kauzator zawsze ma formę dopełniaczową. Dla języka rosyjskiego typowa jest inicjalna pozycja subiekta celownikowego¹². W języku polskim pozycja subiekta celownikowego związana jest z postacią morfologiczną: zaimek enklityczny obligatoryjnie zajmuje postpozycję, natomiast jego postać nieenklityczna i rzeczownik zajmuje prepozycję.

2. (cop) Adv

- (30) — В местечке стояли. Обстрел шел. У коновязи и убили.
— Ах, **жалко!** До чего добрый конь был! — Прохор вздыхал и снова прикладывался к стакану.
— Ach, jak **szkoda!** Jakiż to był dobry koń! (CD)
- (31) Он козырнул Григорию и протянул руку.
— Надолго прибыл?
— На две недели, ваше превосходительство.
— Дочь-то похоронили. **Жаль, жаль...**
— Córkę pochowaliśmy. **Szkoda, szkoda...** (CD)
- (32) — Не скрываю, что мне **жаль** с ней расставаться. — Бунчук хмуро и натянуто улынулся.
— **Жаль?!** Уже и этого много... Анна, ты слышишь?
— Nie ukrywam, że mi **przykro** rozstawać się z nią — Buńczuk uśmiechnął się posepnie i sztucznie.
— **Przykro?** To już dużo... Anna słyszysz? (CD)

Przysłówek predykatywny, zwłaszcza predykatyw *жаль*, bardzo często sam organizuje zdanie, będące reakcją na zaistniały bądź wymieniony w poprzednim kontekście niepomysłny zdaniem subiekta stan rzeczy. Wiele z takich zdań wyróżnia się silnym zabarwieniem emocjonalnym, czego wykładnikiem są znaki interpunkcyjne: wykrzyknik, pytajnik, wielokropek, albo powtórzenie tego samego leksemu. Takie wypowiedzenia niewerbalne są właściwe przede wszystkim mowie potocznej, stylowi emocjonalnemu, dlatego zwykle pojawiają się w replikach dialogowych, jak w przytoczonych wyżej przykładach. Zdecydowanie rzadziej występują one w mowie wewnętrznej bohaterów lub w rozważaniach narratora i odzwierciedlają ich odczucia żalu, smutku, ubolewania. Por.:

- (33) Хорошая все-таки девчонка! **Жаль**, конечно. И, если она не позвонит, они никогда больше не увидятся: адреса он не знает, не дает она адреса.

¹² Zdania stanowe z inną pozycją subiekta celownikowego traktowane są jako zdania z szykiem przestawnym. Zob.: Ю.А. Пупынин: *Безличный предикат и субъектно-объектные отношения в русском языке*. «Вопросы языкознания» 1992, nr 1, s. 38.

A jednak to fajna dziewczyna! **Szkoda**. Jeżeli nie zadzwoni, to rzeczywiście nigdy się już nie zobaczą: nie zna jej adresu, Katia nigdy nie chciała mu go podać. (DA)

- (34) Вот он стоит, дожидается ее, широкоплечий, краснощекий, с тщательно приглаженными русыми волосами, сапоги блестят, и пуговицы блестят, новенький ремень хрустит, а когда танцует, стальные подковы его сапог постукивают по паркету. Будет служака... **Жаль!** Мог бы добиться большего. Oto stoi, czeka na nią, barczysty, rumiany, ze starannie przyczesanymi jasnymi włosami, buty błyszczą i guziki błyszczą, nowiutki pas chrzęści, a gdy tańczy, stalowe żabki jego butów dzwonią o parkiet. Będzie z niego żupak... **Szkoda!** Mógłby osiągnąć coś więcej. (DA)

3. N (Pron)_d cop Adv Inf

- (35) — Не скрываю, что мне **жаль** с ней расставаться.
— Nie ukrywam, że mi **przykro** rozstawać się z nią. (CD)
- (36) — А тебе что? Жалко? А мне вот и на тебя патрон **не жалко** потратить. Хочешь? Становись!
— A tobie co? Żal ci? A ja nawet dla siebie **nie pożałowałbym** naboju. (CD)
- (37) Аксинья поднимала глаза и, встречаясь с прозрачным взглядом сотника, молчаливо говорившим о его желании, вспыхивала румянцем. Ей было досадно и **неприятно** глядеть в оголенные светлые глаза Евгения Николаевича. Она невпопад отвечала на разные пустяковые вопросы, норвила поскорее уйти.
Obnażone, jasne spojrzenie Eugeniusza Nikołajewicza **przykro ją urażało**. (CD)

Jest to model zdania, w którym predykat nazywa stan dyskomfortu psychicznego subiekta osobowego towarzyszący czynności nazwanej w bezokoliczniku. Celownik subiekta jako syntaktem uwarunkowany zajmuje tu typową dla siebie pozycję.

Wariantem tego modelu są zdania z eliptyczną pozycją subiekta, który mimo to w danym kontekście jest oczywisty — chodzi o osobę mówiącego — bądź też nabiera charakteru uogólnionego i dotyczy każdego uczestnika danej sytuacji (w polskim przekładzie (38) jest nawet wskazany formą celownikową zaimka). Zob.:

- (38) — Срок небольшой — три года. Два уже прожил, остался год. Тянет в родные места, и уезжать **жалко** — привык.
— Wyrok mam nieduży — trzy lata. Dwa już odbyłem, został mi jeszcze rok. Ciągnie mnie do rodzinnych stron, ale i wyjeżdżać stąd też mi **szkoda**, przyzwyczailem się... (DA)
- (39) Итак, водка и закуска стали понятны, и все же на Степу **было жалко** взглянуть: он решительно не помнил ничего о контракте и, хоть убейте, не видел вчера этого Воланда. Да, Хустов был, а Воланда не было.
Tak więc wódka i zakąska stały się zrozumiałe, a mimo to **przykro było patrzeć** na Stiope — absolutnie nie przypominał sobie żadnego kontraktu [...] (MiM)

- (40) Было **неприятно** и досадно смотреть, как весовщик Валет, [...] полез на Завара в драку и после, жестоко избитый им, приходил просить расчет.
Przykro było i wstyd patrzeć, jak wagowy Walet [...] zaczął się bić z Zawarem [...] (CD)

4. N (Pron)_a cop Adv

- (41) Царя было **жалко** в это серое и теплое горное утро, и было жутко при мысли, что такая боязливая сдержанность и застенчивость могут быть сущностью притеснителя, что этою слабостью казнят и милуют, вяжут и решают.
 Czar budził **litość** w ów szary i ciepły górski poranek i zgrozę budziła myśl, że taką lekliwą powściągliwość i nieśmiałość może uosabiać ciemieżca [...] (DŻ)
- (42) — Большевикам мы не доверяем защиту Дона! Отправляйся на отвод, послужишь атарщиком, а там видно будет. [...] Мать твою **жалко**, а то бы...
 Ступай!
 — **Żal** nam tylko twej matki, bo inaczej... (CD)

W zdaniach rosyjskich subiekt semantyczny został pominięty, jednak z szerszego kontekstu łatwo można się go domyślić: chodzi o obecnych tam ludzi, co zostało nawet materialnie wyrażone w przekładzie polskim: *nam żal*.

5. N_n Adv Vf

- (43) Мишка приниженно и **жалко** улыбался в темноту [...].
 Koszewoj uśmiechał się w ciemności, zgnębiony i **żałosny** [...]. (CD)
- (44) За несколько минут до этого полковник [...] хватал начальника караула за ремни португепи, что-то **жалко** шепелявил, сморкался и вытирал нечистым платком прокуренные усы, глаза и дрожащие губы, а потом вдруг как-то сразу решился...
 Jeszcze przed kilku minutami ów pułkownik [...] chwycił naczelnika straży za pas na ramieniu, seplenił coś **żałośnie**, wycierał nos, osuszał przybrudzoną chusteczką wąsy pożółkłe od tytoniu, oczy i drżące wargi, a potem nagle zdecydował się od razu... (CD)

Są to zdania formalnie pojedyncze, polipredykatywne, w których predykatyw stanu występuje przy czasowniku pełnosemantycznym pełniącym rolę głównego predykatu: *Мишка улыбался*. + *Ему было жалко*. Stan dyskomfortu psychicznego ujawnia się poprzez konkretne zachowanie subiektu.

6. Adv, что...

- (45) — Ничего, не это! Вот **жалко**, что не намахнулся он на меня! Я б его потянул клинком через лоб, ажник черепок бы его хрустнул!
 — Глупство! **Żaluję** tylko, że się na mnie nie zamierzył! Jakbym go dzielił przez łeb rękojeścią, to jeno by mu czerep chrupnął! (CD)

(46) — **Обидно**, что не придется поглядеть, как распотрошат ваши капиталы и вас вспугнут из теплого гнездышка.

Przykro, że człowiek nie zobaczy, jak rozbebeszą pańskie kapitały i wypłoszą pana z ciepłego gniazdka. (CD)

To rozpowszechniony model rosyjskich zdań z predykatywnymi stanami oznaczającymi żal, w których kuzatorem zwykle jest określona sytuacja, okoliczności, konkretny stan rzeczy negatywnie oceniany przez subiekt, orzekany w zdaniu podrzędnym. Często ma miejsce zaprzeczenie tego, czego oczekiwałby subiekt, co byłoby odbierane jako dobre, pomyślne. Subiekt doznający tego stanu nie jest nazwany, jednak lokalizacja predykatywu w replice dialogowej automatycznie odnosi go do osoby wypowiadającej tę myśl, a więc osoby będącej subiektem.

Podstawą gramatyczną opisywanych zdań jest więc predykat orzekający o negatywnym, przykrym stanie psychicznym człowieka. Zróżnicowanie w ramach predykcji nierzadko sprowadza się do różnej powierzchniowej formalizacji danego komunikatu w rozpatrywanych tu językach, bez towarzyszących temu poważniejszych różnic struktury semantycznej. Bogactwo polskich odpowiedników tekstowych, niezależnie od ich postaci morfologicznej, jest wyrazem dużych możliwości językowych w wyrażaniu stanu psychicznego człowieka. Żal, czyli uczucie, że mogłoby być inaczej, lepiej, gdyby zdarzenia potoczyły się w inny sposób, najczęściej sygnalizują następujące rosyjskie predykatywy i ich polskie ekwiwalenty: *жалко* — żal, szkoda; *залоśnie, болеśnie; залосны, горзкі; литоść*; forma osobowa czasownika *жаловать*; *жаль* — żal, szkoda; (*почул*) *литоść*; forma osobowa czasownika *жаловать*; *обидно* — przykro; *роззалил się, не chce..., jest злы, крзывдзи; cierpi крзывде; болесне; неприятно* — nieprzyjemnie, przykro. Jak widać, w ciągach polskich odpowiedników przekładowych obok leksemów, których treść pojęciowa w pełni została zrównoważona, pojawiają się leksemy nierównoważne pojęciowo. Naruszenie symetrii leksykalno-semantycznej jest wyrazem specyfiki każdego z badanych systemów językowych oraz potwierdzeniem złożoności sztuki translatorskiej, zwłaszcza dotyczącej tekstów literackich, wyróżniających się znaczną emocjonalnością i ekspresywnością. Uniwersalność uczuć i podobieństwo przeżyć pozwalają tłumaczowi wczuwać się w przeżycia bohaterów i dobierać rodzime środki językowe zgodnie z formułą Anny Wierzbickiej „,x czuje się tak, jak czuje się zwykle człowiek/ludzie wtedy, gdy...”¹³. Stąd w przekładzie takie urozmaicenie sposobów werbalizowania uczuć, ale i przypadki pewnych przesunięć semantycznych.

¹³ A. Wierzbicka: *Kocha. Lubi. Szanuje. Dociekania semantyczne*. Warszawa: Wiedza Powszechna 1971, s. 31.

Omawiane predykatywy konstituują w języku rosyjskim izosemiczny model zdań stanowych **N (Pron)_d cop Adv**, który ulega licznym modyfikacjom. Są to: 1. **N (Pron)_d cop Adv N_{a/g}**; 2. **(cop) Adv**; 3. **N (Pron)_d cop Adv Inf**; 4. **N (Pron)_a cop Adv**; 5. **N_n Adv V_f**; 6. **Adv, что...** Większość z nich ma w języku polskim identyczną strukturę, jednak pojawiają się też inne modele, wynikające choćby z zastępowania subiekta celownikowego mianownikowym, co w sposób oczywisty pociąga za sobą zmianę struktury polskiego zdania. Nie wpływa to jednak w znaczący sposób na zawartość semantyczną badanych zdań stanowych.

Wykaz symboli i skrótów

Adv	— przysłówek
cop	— łącznik
a	— biernik
d	— celownik
Inf	— bezokolicznik
N	— rzeczownik
n	— mianownik
Pron	— zaimek
V_f	— forma osobowa czasownika

СРЯЕв — *Словарь русского языка в четырех томах*. Ред. А.П. Евгеньева. Т. 1–4, Москва: Изд. Русский язык 1981.

SS — A. Dąbrowska, E. Geller, R. Turczyn: *Słownik synonimów*. Warszawa: MCR 1993.

CC — З.Е. Александрова: *Словарь синонимов русского языка*. Москва: Изд. Русский язык 1975.

Зофья Чапига

РУССКИЕ МОДЕЛИ ПРЕДЛОЖЕНИЙ СО ЗНАЧЕНИЕМ ЖАЛОСТИ В СОПОСТАВЛЕНИИ С ПОЛЬСКИМ ЯЗЫКОМ

Резюме

В статье описываются русские предложения наречно-предикативной модели со значением жалости, сострадания с дательным субъекта в сопоставлении с польским языком. Изосемическая модель с предикативами *жалко, жаль, обидно, неприятно* (**N (Pron)_d cop Adv**) подвергается ряду структурно-семантических модификаций: 1. **N (Pron)_d cop Adv N_{a/g}**; 2. **(cop) Adv**; 3. **N (Pron)_d cop Adv Inf**; 4. **N (Pron)_a cop Adv**; 5. **N_n Adv V_f**; 6. **Adv, что...** В большинстве случаев в польском языке эти структуры сохраняются, хотя появляются и другие модели с иной формой выражения субъекта, однако их семантика в основном сохраняется. Русские предикативы со значением жалости имеют в польском языке, кроме соварных, также различные текстовые эквиваленты,

типа: другое наречие (обычно синонимическое), прилагательное, существительное, личная форма глагола.

Zofia Czapiga

MODELS OF RUSSIAN SENTENCES WITH THE MEANING OF MERCY
— IN COMPARISON WITH THEIR POLISH COUNTERPARTS

Summary

The article discusses Russian sentences of the adverbial-predicative type with the meaning of mercy, with Dative of the subject, in comparison with Polish language. The main model with predicates *жалко, жаль, обидно, неприятно* (N (Pron)_d cop Adv N_{acc}) undergoes certain structural and semantic alterations: 1. N (Pron)_d cop Adv N_{acc}; 2. (cop) Adv; 3. N (Pron)_d cop Adv Inf; 4. N (Pron)_a cop Adv; 5. N_n Adv Vf; 6. Adv, что... In most cases Polish material preserves this type of structures, but other models can appear as well. In such cases usually it is the type of subject that differs, not its semantic features. Russian predicates with the meaning of mercy have in Polish language, apart from lexical, also textual equivalents, e.g. another adverb (usually a synonym), adjective, noun or verb.